

з ними договорів, обмін дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах».

Ухвалення Декларації по суті було спробою запровадити принципово нову, оптимальну та ефективну систему взаємовідносин між союзним центром та УРСР з поверненням останній значної частини суттєвих предметів відання, а також намаганням створити одночасно систему правових гарантій стабільного статусу УРСР у складі СРСР, унеможливити в майбутньому зловживання з боку союзного центру (адже передбачалося підписання нового союзного договору), зупинити тенденцію до постійного звуження повноважень і можливостей союзних республік та посилення диктату центральних (загальносоюзних) міністерств і відомств. Декларація мала відіграти роль принципово нового, основоположного, засадничого, фундаментального документа, посилаючись на який можна було б відстоювати права України та її народу під час переговорів з представниками центру та делегаціями інших союзних республік. У реальну можливість створення дійсно незалежної від союзного центру української держави не вірили в той час навіть відчайдушні оптимісти та ті, хто хотів би її бачити такою, а також самі розробники тексту Декларації про державний суверенітет України. Про це свідчить також і спроба дати визначення поняття державного суверенітету шляхом використання для уточнення і підсилення близьких понять, причому на відміну від будь-якого довідника в Декларації подається аж шість ознак суверенітету: чотири ознаки внутрішнього суверенітету («верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території») та дві ознаки зовнішнього суверенітету («незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах»). Складається враження, що автори тексту Декларації начебто намагалися переконати і себе, і інших у тому, що Україна може стати у майбутньому справжньою повноцінною державою. Про їхню невпевненість, непослідовність і надмірну обережність свідчить також згадка про союзний договір.

¹Проте не можна не визнати, що Декларація про державний суверенітет України була виваженим документом, написаним з урахуванням політичних реалій і конкретної ситуації того періоду, розробники якої пішли по шляху створення передумов незалежності України набагато далі, ніж інші союзні республіки. За змістом Декларація могла б відіграти роль малої Конституції України, проте час запровадження її положень у повній мірі тоді ще не настав, і вона так і залишилася за юридичною природою важливим передконституційним документом, який започаткував правові передумови створення справжньої суверенної (а не бутафорної) української держави та поступової демократизації політичного режиму, запровадження демократичних засад у діяльність її органів та в основу функціонування українського суспільства.

Гончаренко В. Д.¹

Декларація про державний суверенітет України (1990 р.) та її роль в історії творення незалежної української держави

16 липня 1990 р. в Україні відбулась подія, яка займає особливе місце в її історії. Саме в цей день Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, яка по суті, стала правовим підґрунтям для здійснення широкого комплексу заходів в республіці, які в кінцевому рахунку забезпечили їй незалежність у 1991 році. Глибоко усвідомити роль Декларації навряд чи можливо, не з'ясувавши статус Української РСР як союзної республіки на момент прийняття Декларації про державний суверенітет України. На той час УРСР входила до складу Союзу РСР, який вважався згідно союзному конституційному законодавству, федеративною союзною державою. Насправді ж на початку так званої перебудови (1985 – 1991 рр.) СРСР був величезною централізованою державою, яку характеризувало надмірне зосередження державної влади, функцій і повноважень у союзних органах влади і управління, що знецінювало у багатьох відношеннях національно-державний устрій, демократичні принципи федерації. УРСР, так само як й інші союзні республіки, була фактично додатком до союзної держави під назвою СРСР. Союз РСР як суверенна держава мав цілісну систему союзних державних органів, систему союзного законодавства, територію, громадянство, грошову і кредитну системи, бюджет, збройні сили, державну символіку, міжнародні зв'язки. Водночас в умовах перебудови стала очевидною необхідність зміни неосталінської моделі союзної держави на дійсно федеративну державу. Тому 26 квітня 1990 р. Верховна рада СРСР прийняла Закон СРСР «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації». Дещо раніше (3 квітня 1990 р.) Верховна Рада СРСР прийняла Закон СРСР «Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з СРСР». Аналіз змісту зазначених законів свідчить, що помітної трансформації СРСР із надцентралізованої до дійсно федеративної і держави ці закони не забезпечували.

Тому розуміючи стратегічну мету союзного керівництва, спрямовану на збереження широких повноважень союзних органів державної влади і управління, союзні республіки в умовах демократизації радянського суспільства за власною ініціативою зробили рішучі кроки в напрямку забезпечення собі реального державного суверенітету. Поглибленню суверенізації союзних республік сприяло перш за все прийняття I З'їздом народних депутатів РРФСР 12 червня 1990 р. «Декларація про державний суверенітет РРФСР». Наслідуючи приклад РРФСР, «Декларацію про державний суверенітет України» прийняла 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР.

Сформульовані в Декларації про державний суверенітет України положення наділяли Українську РСР таким об'ємом суверенних прав в галузі

¹ Доктор юридичних наук, професор, завідувачий кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

державного, господарського, соціально-культурного будівництва, котрий фактично належав незалежній державі. Так, в Декларації державний суверенітет України визначався «як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Тобто у Декларації категорія «державний суверенітет» мала максимально повне правове визначення. Декларований новий статус УРСР як суверенної держави знаходив своє розгорнуте визначення у розділах Декларації: I. Самовизначення української нації. II. Народовладдя. III. Державна влада. IV. Громадянство Української РСР. V. Територіальне верховенство. VI. Економічна самостійність. VII. Економічна безпека. VIII. Культурний розвиток. IX. Зовнішня і внутрішня безпека. X. Міжнародні відносини. Причому, в Декларації знайшло своє відображення багато нових теоретичних і практичних напрацювань в галузі державно-правового будівництва в УРСР, накопичених за часи перебудови. Так, в Декларації наголошувалося на необхідність побудови в Україні правової держави. Декларація заклала правове підґрунтя для скасування конституційно визначеної керівної і спрямовуючої ролі КПРС, про що говорилося у статті 6 діючої Конституції УРСР 1978 р. Принципово нове положення для забезпечення побудови в правової держави мала норма про те, що в Україні державна влада здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Широкими правами наділяла Декларація Українську РСР як суб'єкта міжнародного права. Принциповим було положення Декларації про визнання Українською РСР переваги загальнонародських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Декларація про державний суверенітет України за своїм змістом у більшій мірі була програмним, стратегічним документом, що містив концептуальні засади українського національного державотворення. Отже існувала необхідність законодавчого забезпечення реалізації її положень. Тому незабаром після прийняття Декларації Верховна Рада УРСР почала приймати закони, які конкретизували положення Декларації. Так, 3 серпня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про економічну самостійність Української РСР». Низка нових положень Декларації, якими започатковувалася новітній конституціоналізм в республіці, вимагали внесення суттєвих змін і доповнень до діючої Конституції УРСР. А тому 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про зміни і доповнення до Конституції Української РСР». Ці зміни і доповнення відобразили ту високу ступінь суверенізації УРСР, яку започаткувала Декларація. ¹

Слід зазначити, що Декларація була прийнята Верховною Радою УРСР в той час, коли УРСР входила до складу Союзу РСР як одна з союзних республік. Цей її статус в певній мірі знайшов своє відображення у тексті самої Декларації. Так, в ній зазначалося, що УРСР має своє громадянство і водночас гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР. В Декларації наголошувалося, що «принципи Декларації про державний суверенітет України використовуються для укладення союзного договору».

Декларацію про державний суверенітет України без перебільшення можна вважати документом історичної ваги. В ній були закладені фундаментальні основи для здійснення в УРСР корінних перетворень у всіх галузях життя. Вона стала основою для нової Конституції України. Декларація, закріплюючи за УРСР високий рівень суверенізації, наближала її до незалежності. Тому цілком слушно, що в «Акті проголошення незалежності України», прийнятому 24 серпня 1991 р. Верховною Радою УРСР, зазначалося: «... здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголосила незалежність України та створення самостійної української держави – України». Згідно постанови Верховної Ради України від 20 лютого 1992 р. «Про День незалежності України» 24 серпня вважається Днем незалежності України і щорічно відзначається як загальнодержавне свято України. До цього свята Декларація про державний суверенітет України має саме безпосереднє відношення.

Любченко П. М.¹

Сутність і межі державного суверенітету

Незважаючи на начебто простоту й буденність заявленої тематики, вона має важливе теоретичне й практичне значення. Багато питань, що стосуються державного суверенітету, залишаються протягом ряду століть, аж до теперішнього часу, досить спірними й невирішеними, а тому викликають численні дискусії. Фактично це відноситься до всіх сторін державного суверенітету, але в першу чергу стосується до його поняття й сутності.

Аналіз Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. дозволяє виділити внутрішні й зовнішні ознаки державного суверенітету, які зводяться до верховенства державної влади щодо будь-якої іншої влади всередині країни та її незалежність від іншої влади за її межами. Держава самостійно приймає рішення передавати чи ні, частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. Така передача може здійснюватися на певний термін, із зазначенням конкретних умов передачі (наприклад, на умовах взаємності, для організації і захисту миру). Добровільність і незалежність у міжнародних відносинах є основоположною гарантією державного суверенітету.

Реальним вираженням суверенітету як однієї з найважливіших ознак держави є наявність верховної державної влади, що має право на остаточне рішення з усіх життєво важливих питань державного значення. Це й забезпечує її верховенство щодо інших суб'єктів суспільних відносин усередині країни та незалежність і самостійність держави в міжнародних відносинах. Обмеження суверенітету держави, втручання у процес визначення її внутрішньої й зовнішньої політики через міжнародне право без її згоди є неприпустимим.

¹Доктор юридичних наук, доцент, завідувачий відділом НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.